

Lengyel András

Egy rossz regény hozadéka

Gyömrői Edit: Szemben az árral

Ez a regény, mint regény, sikerületlen mű. Nem író írta, hanem önmagát kifejezni akaró, de életét a maga faktualitásában elrejtteni szándékozó, úgynevezett „intelligens” ember. (Hogy a szerző nő, e szempontból mellékes.) A regény regényként való olvasása így igazából fölösleges erőfeszítés. Nyelve szokványos, nem kifejező (ebben persze a könyvet magyarra fordító Kis János nyelvhasználatának sajátosságai is bejátszhatnak), történetmondása mechanikus, helyenként mesterkéltséggel és kevésbé koherens, inkább csak a külsődlegességben mozgó. A szöveg irodalmiaskodó, s nem irodalmi. Maga a történet egy nagy hagyományú toposz, a vándorlás (bolyongás) szimbólumaként szereplő hajó köré épül. Ez a toposz univerzális, és ugyanakkor mélyen egyedi is. Múltját olyan művek jelzik, mint például az Odüsszeusz bolyongását elmesélő alapmű. De a szerző személyes történetéhez is illeszkedik e hagyomány. A zsidó történelem, ismeretes, elbeszélhető ismétlődő, már-már permanens migrációk történeteként is, kezdve Mózesztől a 20. századi kettős, sőt hármas emigrációkig. A helyváltoztató mozgás a zsidó történelem inherens eleme. E nép, sorsa nehézségeire válaszként, ismétlődően helyváltoztatással reagált. Ez minden valószínűség szerint magával a diaszpórával, az „idegenek” között való éléssel függ össze, amely az idegenségérzetet állandósította, s kifejlesztette a komparatív előnyök iránti érzékenységet, amely azután a habitusban is megjelent. (Ha például túl gyakoriak és túl kíméletlenek voltak a kozákok pogromjai, a kiszolgáltatott emberek, jobb lehetőséget remélve, nyugatabbra költöztek.) S ez a vándorlás nemcsak ismétlődő eseménysor volt, de a közösség közös tapasztalatának része is. A lelki háztartás metaforikus-szimbolikus tartalmává vált. Megszületett a „bolygó zsidó” toposza (amely a közösségen kívüliek számára is értelmes interpretáció volt). Amikor Gyömrői Edit regénye a hajó és hajózás (vagyis az örökös úton levés) szimbólumához folyamodik, e nagy hagyományhoz kapcsolódik, azt folytatja, illetve írja újra. Ez, minden jel szerint, tudatos választás volt. Már az első mondat ide visz: *„A hajó számomra sohasem kizárólag hajó volt: mindig szimbólum is. Nem is egyetlen szimbólum, hanem több, mindig új meg új. Szimbóluma annak, ami folyton úton van, és csak kivételesen horgonyoz le, vagy akkor, amikor már öreg és hasznavehetetlen. De akkor már nem is él, halott. Ameddig él, járja a világot, kikötőről kikötőre, sehol nincs otthon, és mindenütt otthon van, és néha alaposan megtépázza a vihar, és el is süllyedhet.”* (7.) Ebben a fölütésben akár egy nagy, erős regény lehetősége is benne rejlik. De, azt kell mondanunk, ez a lehetőség el is vész, a történetmondás nem tud élni vele. Csak a helyszín- és időváltás összetartó elemévé, logikai paneljévé silányul. A személyes sors és tapasztalat pedig, külső forrásokból tudható, adna a szerzőnek muníciót, de a rendelkezésére álló tapasztalattal nem tud mit kezdeni. A hajószimbólum olyan szimbólum marad, amely a történet fölött, a levegőben lebeg, és sem a fikció logikájában, sem – ami ezzel egyet jelentene – a szerzői élettörténet tudatosulásába nem horgonyzódik bele. A vándorlás, lényegét tekintve, motívátlan marad, sem a helyváltoztatás „racionalitása”, sem a benne megnyilatkozó szükségképpen irreális érzülete nem jelenik meg igazán. Azaz, sem a realista, sem egy, a realitáson túli irracionalitás szövegszervező logikája nem érvényesül a történetmondásban. Megmarad inkoherens, külsődlegesen egymás után helyezett történetek sorának. (A személyes élettörténet ereje, valósága csak illegitim módon, félrekódoltan jelenik meg benne.)

Az elbeszélő történet a manifeszt szerzői szándék szerint regény. A fikció és az „élet” valamiféle összefüggését azonban a szerzői intenció sem tagadja, s egyféle összefüggést maga is

deklarál: „E regény szereplői nem élő vagy valaha élt személyek, de a világ, amelyben mozognak, az atmoszféra, mely körülveszi őket, teljesen hiteles.” (5.) Ez a mottószzerűen elhelyezett metainformáció nem kevesebbet állít, minthogy az énelbeszélő, akinek története kikerekedik a regény lapjain, és maga a történet fikció, a helyzet és a légkör viszont történeti realitás. S nem is kétséges, könnyű hozni olyan adatokat, amelyek az énelbeszélő és a „történeti” Gyömrői Edit sorsának különbségeit emelik ki. Ez szükségképpen összefüggés, ez a rejtőzködés egyik kézenfekvő eszköze. Az eltéréseket a könyvhöz kísérőtanulmányt író Borgos Anna *Szemben az életrajzzal* című írása rendre jelzi is. Ám aki rejtőzködik, az valamiképpen mégis megnyilatkozik, akarva-akaratlan önmagát is megjeleníti. Értelemszerűen így van ez ebben a „regényben” is. A fikció és a referencialitás eseménytörténeti szintű meg- és elkülönítése mégis félrevezető. Csak azt tudja igazolni, amit amúgy is tudunk, a szerző nem akar egy az egyben, áttételek nélkül valami magáról. Ám, ismételjük meg, a rejtőzködés, s az abból fakadó fikcióteremtés, ha eleven, olvasóit megszólító regényt nem is eredményez (ahhoz a rejtőzködés stratégiájánál több kellett volna), mégis árulkodik a szerzőre. Sarkosan fogalmazva: minden szöveg leleplezi szerzőjét. Az igazán érdekes azonban nem a regénytörténet és a szerzői életút eseménytörténete közötti különbség, hanem a szerző valóságos sorsának regénybe kódolása, fikcióvá változtatása. Azaz az önkifejezés és a rejtőzködés együttes dinamikája.

A *Szemben az árral*, mint a személyiség szándékolatlan önleleplezése, hasznos dokumentum minden olyan kutatás számára, amely hajdani kulturális szerepe, például analitikus tevékenysége miatt érdeklődéssel fordul Gyömrői Edit felé. A regény érdekes a József Attila-filológia számára is. A költőről ugyan nincs benne szó, rá vonatkozó explicit „adat” nem nyerhető belőle, de az elrejteti szándékoltak fölfedése a költőhöz való viszonyát is némileg világosabbá teszi. Megmutat valamit az analitikus énszerkezetéből, attitűdjéből. S az így nyerhető ismeret olyan nyereség, amely már megéri a regényre fordított figyelmet.

Abból érdemes kiindulni, hogy a szerző „üzenete”, amit elsősorban el akart mondani, ki akart fejezni, az az örökkön úton levés személyes sorsként való föltüntetése. Ez a regényben és a szerző személyes élettörténetében egyaránt domináns vonás, összhangban állnak. Minden jel szerint alapélményről van szó. Önmagáról a legnyíltabban Gyömrői Edit ebben a kontextusban beszél, az életrajz és a regénytörténet itt válik el a legkevésbé. Előbb természetessé és problémátlaná értelmezi át, ami legalábbis nem magától értetődő állapot volt: az örökös vándorlást. *„Már nem az emigráció szűk, incesztuózus világában éltünk”, írta, „összejöttünk azoknak az országoknak a lakosaival, amelyekben éltünk [...] Csak akik vándorként jöttek a világra, akikben benne dolgozik az a hajtóerő, amely a sarkkutatókat vagy az őserdő felfedezőit mozgatja, csak azok kénytelenek örökké továbbmenni: a tudás, a művészet és az élet Ahasvérusai. Minden országot ködbe vész mögöttük. Ahasvérust csak a többiek látják sajnálatra méltónak. Ő maga szereti a mozgást, a mindig új világot. Számára a vándorlás – sors, az egyedül lehetséges életforma, és nem a korbács úzi tovább, hanem a saját szomjúsága, ez a kinszenvedésben is édes, örök szomjúság. Tovább, tovább, tovább. Hiszen olyan sok dolog van, amit még nem tanultam meg, nem ismertem meg, és én magam olyan gazdag vagyok, olyan sokat és olyan sokaknak adhatok.”* (74.) Ez, nem kétséges, nem panasz, hanem hitvallás, sőt mítosz. Vagy a kényszerűség megideologizálása. S nem alaptalan élni e gyanúperrel. A 8. fejezet elején ez olvasható: *„Ez a »heroikus élet« számomra mindenekelőtt azt jelentette: vándorolni. Országról országra, embertől emberhez, asztaltól asztalhoz vándorolni. És amikor ma a városok sorára visszagondolok, tudom, hogy e világ legkülönbözőbb területein az emberek egyformák. Különbségek csak egyazon belül léteznek. [...] S ezért az a kérdés, hogy otthon tudod-e érezni magadat az idegenben, csupán attól függ, hogy ismered-e, és megtalálsz-e az új helyen is a réteget, amelyhez tartozol. És miután olyan sokszor fordult elő velem, hogy újból meglepedtem és otthonra találtam, igazán nem tudom, hol van a hazám.”* (71.) E gondolatmenet végső eredménye pedig csupán ennyi: *„bátran merem állítani, hogy számomra ott a haza, ahol az a férfi él, akit szeretek”* (71.). E felfogásban már nem nehéz észrevenni a pragmatikus leegyszerűsítéseket és az érzelmi fölstilizálást. Cáfolni könnyű lenne, nem kétséges például, hogy, mondjuk, Németország és Ceylon társadalma aligha volt homológ, aligha lehetett megfeleltetni egymásnak a társadalmat alkotó rétegeket. Az emberek „egyformasága” sem több illúzió, vagy szándékolta ködösítésnél. S a „haza” pragmatikus szempontok szerinti kijelölése sem igazolható. A „haza” az a hely és milió, amely az embert élete első éveiben kialakítja (‘szocializálja’), nem engedi el neveltjét, utánanyúl, bárhová megy is. Pragmatikus szempontok indokolhatóvá tehe-

tik (s gyakran teszik is) a migrációt, ám az elszakadás, bármily problematikus is legyen a növelő hely és élethelyzet, csakis a személyiség törekeként mehet végbe. (A „heroikus élet” emlegetése alighanem erre a helyzetre való öntudatlan utalás.) Az örökös vándorlást magyarázó tudatos konstrukció azonban nem több, lélektanilag érthető, de mégis hamis öngazolásnál. S ez egy nagyon fontos személyiségjegyet tesz hozzáférhetővé. Ez az ember elfedi, amit érdeke elfedni. (Szimptomatikus e vonatkozásban, amit a hatalomra kerülés előtti náciokról mond: „*És gyengeségük tudata, melyet volt bátorságuk elfojtani, okvetetlenül hozzájárulhatott ahhoz, hogy később erősek lettek.*” [75.]

Az önmagához való, fölmentő, öngazoló viszony rendre kimutatható az életrajz kódolásában. Gyömrői Edit életrajzának is, az elbeszelt történetnek is kiemelt jelentőségű része az, amit a jól szituált polgári életformából való kiválás, az emigrációba vonulás és a saját „szellemi élet” kialakulásaként lehet tematizálni. Ami feltűnő: ez a nagy jelentőségű és minden bizonynyal meglehetősen komplikált életfordulat jól érzékelhetően szimplifikáltan, álegyszerűséggel van elmesélve. Az egész fordulat társadalomtörténete és pszichológiája a regényben túlzottan egyszerű – a valóságos társadalomtörténeti és lélektani tényeknek nagy valószínűséggel fitytyet hány ez az elbeszélés. Az még akár figyelmen kívül hagyható is lenne, hogy ez a fordulat nemcsak nem így történt, de így aligha is mehetett volna végbe. Az viszont már föltétlenül figyelemre méltó, hogy a szexualitás megjelenésének elbeszélése nemcsak a kor konvencióiba nem illik bele, de pszichológiailag is igazolatlan. Az énelbeszélő szexuális praxszisa a regényben véletlenszerűen, érzelmi igazolás nélkül, jószerevével csupán a körülmények összecsátásaként alakul. Ez természetesen akár a fikció keretei közötti „beismerés” is lehetne, az elbeszélő csak kimondja azt, ami az „életben” is jellemezte, s nem szépíti és stilizálja azt. Azaz, akár a szexualitás szabad megélésének dokumentációját is láthatnánk benne. S annyi bizonyos is, aki elbeszélte a történetet, már nem a 19. század prúd lánya vagy asszonya volt. Ám a családát való elszakadás, az új, „idegen” kultúrában való elhelyezkedés meg nem kerülhető kontextusában e gyakorlat mégis reflektálatlannak tűnik föl. Az elbeszélő szexuális gyakorlat esetlegessége két póluson is kérdőjeleket rak a történet mellé. A megszülető gyermek léte és a szerelem nélküli partnerek váltakozásának mélységes esetlegessége elgondolkodtató. (Az egyik partner például kommunisztából náci – SA-tag – lesz. Ez a választás, minden utólagos és történetietlen prudériától függetlenül is olyan momentum, ami magyarázatot igényelne.) A regénynek ez a motívatlansága azonban, paradox mód, alighanem az empirikus szerzői életrajz erejének illegitim érvényesülése. A szerző, a „történeti” Gyömrői Edit csakugyan ilyen lehetett. „Meggondolatlan” és „szabados”. Tetszik vagy sem a mai értelmzőnek, Jászi Oszkár alighanem pontosan fogalmazott, amikor bécsi naplójában, a húszas évek elején azt jegyezte föl Gyömrői Editről, hogy „született cocotte-típus” (Jászi Oszkár naplója 1919–1923. Sajtó alá rend. Litván György. Bp. 2001: 294.). Ne legyen félreértés: ahogy egy régi szegedi író szerette írni, „ilyennek is köll lenni”. A szexuális vonzerő és a ’szabadoság’ olyan kombináció, amely akár vonzó is lehet, s léte és terhódítása is érthető. Ez a kombináció azonban nem tartozott az uralkodó konvencionalitás körébe, egy saját identitását kereső, önmagával szembenező elemzésnek mindenképpen reflektálnia kellett volna rá. S hogy ez a reflektáltság hiányzik a regényből, az szimptomatikus. Egy meghatározott nézőpontból belevilágít a szerzői identitás szerveződésének folyamatába. Ám ami világossá válik, az nem az önmagát átvilágító én tudatos önreflexiójának eredménye, hanem csak egy, az ént leleplező tünet szándékolatlan fölszínre kerülése. Azaz, az önmegértés – árulkodó – hiánya.

Egy gyakorló analitikus megítélése szempontjából mindez terhelő adat. A jelek szerint túl erős volt benne a készítés az önfölmentésre és az öngazolásra.

A regény megírásának időpontja tisztázatlan. Mindenképpen 1941 után született, de nem állapítható meg, pontosan mikor. Ha igaz az a megfigyelés, hogy a regény a szerző fiának halála (1943) után íródott, mert a regény már tud a fiú sorsáról (bár elbeszélését az önfölmentés irányába „eltolja”), akkor az időpont valamikor a háború vége felé jelölhető ki. Annyi ettől függetlenül biztos, mindenképpen jelentése van annak, hogy a regény csak a ceyloni időszak elejéig, az onnan való első távozási kísérletig adja elő a történeteket – minden, ami később történt Gyömrőivel, az kívül maradt a regényen. Ennek természetesen kompozicionális okai is lehetnek (például a megtalált szerelem középpontba állításának szándéka), az életút idejének ez a beszű-

kítése mégis arra enged következtetni, hogy a regény – bár a ceyloni periódusnak is elismeri a jelentőségét, számol vele – igazában az európai periódussal akart elszámolni önmagának.

Ezt „külső” adat is megerősíti. Érdekes adat, hogy a kézirat címlapján szerzőként a Rényi Edit név szerepel. E választás persze, bár meglepő, hiszen a negyvenes években a Rényi név már nem volt forgalomban, akár esetlegesség is lehetne. A soknevű (Gelb, Gyömrői, Glück stb.) szerző pillanatnyi önkénye. Ám egyik kései, Beöthy Ottóhoz írott levelében nem kevesebbet állít, minthogy élettörténete csak Rényi Editnek van. „Az én memoirjaim? Mi értelme lenne? Talán vannak, akik emlékeznek Gyömrői Editre, mint József Attila analitikusára – és csak ilyen szempontból; de az én memoirjaim minden névcsere dacára a Rényi Edit memoirjai lennének, és ki tudja már, ki volt az?” (Idézi Borgos, 264.) Ez a vallomás elgondolkodtató. Mert ki is volt Rényi Edit? Az a fiatal nő, aki 1914-ben férjhez ment egy Rényi nevű férfihoz, s aki 1919-ben *Rényi Edit versei* címmel verskötettel jelentkezett. S aki nem sokkal később, emigrációban élve, már Glück (írói nevén: Tölgy) László felesége lett, mint Rényi tehát „meghalt”, s akit aztán József Attila élettársa már, gonoszkodva, Glück Editként emlegetett. Magyarán: Rényi Edit mindössze 1914-től a húszas évek elejéig „élt”, a név- és identitásvédelem visszavonhatatlanul elsodorta. Ez pedig más megfogalmazásban azt jelenti, hogy a soknevű én identitásának „igazi”, önmaga által autentikusként kezelt változata ehhez az 1914-et követő bő fél évtizedhez kötődik. Az én egyéb változatai pedig utólag már az én szemszögéből inautentikusnak minősültek. Ez a tény jelentőséget ad a szerzői név megválasztásának. Vagyis az, hogy a *Szemben az árral* a már rég nem élő Rényi Edit névvel van jegyezve, önmeghatározási kísérletre utal. Az én újra definiálására. S a Rényiként élt életszakasz éntörténeti fölértékelésére.

Ez a kísérlet, ez az önmagával való elszámolás azonban nem sikerült. A kudarcot voltaképpen a regény énelbeszélője is kimondja, amikor önmagáról így beszél: „Engem? Ki ez az engem? En? Hol vagyok én? Ez az »én« volna az az Eva, akit Tom és Margaret vár Amerikában?” (250.) Ez, meditatív formában ugyan, de az én teljes elbizonytalanodásának kifejeződése. S erre a regény utolsó előtti bekezdése, a végső „vallomás” csak ráerősít: „Nem tudom, mi könnyebb: meghalni vagy élni. De úgy látszik, nincs választás. Nem, nincs választás, de értelem és cél sincs többé.” (251.) Ez az én- és az értelemvesztés összefonódása és deklarálása. De ennél a „beismerésnél” is meggyőzőbb bizonyíték a regény művészi kudarca. Nem pusztán az írói tehetség és/vagy a mesterségbeli tudás hiánya vezet ide. Az önmagát nem vállaló én kudarca ez a könyv. Mert rendre megkerüli azt, ami igazán érzékeny pont, és az önfölmentésbe menekül. Ezt, ha önéletrajzot írt volna, nehezebben tehette volna meg. A regényforma, mint a fikció közege, kibúvókat engedélyezett számára, és élt is ezekkel a lehetőségekkel.

Gyömrői Edit azonban nem volt tehetségtelen ember, s élete során sok mindent megtapasztalt. Eltérő, de valahogy mégis összetartozó életvilágokra nyílt rálátása. Regényének kortörténeti betétei, mint az adott, éppen meglakott város kultúrájának, emberi légkörének dokumentumai, érdekesek, olykor kimondottan tanulságosak. Ezek persze összemosódnak a fikció szálával, fikció és realitás határai nem mindig világosak – a betétek igazi helye nem egy regényben lenne. Ám a történeti kontextus kortársként és tanúként megrajzolt regényverziója így is, ma is érdekes. A változó helyszínek miatt ugyanis kevés olyan kortársa lehetett, aki mindegyik ország (város) életét belülről ismerte volna, s ez a helyzet ma csak rosszabb: a mai olvasók jórészt könyvekből ismerik, amit ismernek. Ez a korrajz azért lehet a könyv jobbik része, mert csak áttételesen kapcsolódik az énhöz, csak tapasztalat, de nem személyes probléma, amely az ént közvetlenül minősíti. Földidézése nem bontja meg az én integritását, nem kell elfojtani. Ugyanakkor, mint speciális személyes tapasztalat, releváns életanyag, rögzítése olvasói szempontból is érdekes. Különösen a berlini (németországi) viszonyok bemutatása érdemel figyelmet. S hogy itt személyes élmények idéződnek föl, s nem a tankönyvi lecke fölmondása zajlik, paradox módon éppen ez viszonyok körülhatároltsága árulja el. Ez nem a „teljes” német történelem bemutatása, hanem csak a Hitler hatalomra jutásáig vezető küzdelmeké – egy baloldali, kommunista szubkultúra szemszögéből. Az igazán érdekes a leírásban éppen az, ami csak ebben a szubkultúrában megszerzhető tapasztalat volt. Egyes közösségi terek (például a Lunte nevű kocsmá) ambivalenciákat tükröző megjelenítése, vagy éppen az emberi magatartások azonosuló, mégis kritikus felidézése informatív. A német – kommunista és náci – munkások együttes, komparatív bemutatása például éles szemre (és speciális érzékenységre) vall. „A kommunista párt magas fokú képzettséget

követelt tagjaitól – írta –, megkövetelte, hogy tisztában legyenek a termelési folyamaton belüli helyzetükkel. Tanfolyamok, szemináriumok és munkásiskolák voltak, és kivált az értelmiségi párttagok szégyellték volna rettenetesen magukat, ha nem tudták volna kapásból meghatározni az értéktöbblet fogalmát. A náciknak sokkal könnyebb dolguk volt. Készen kapták a jelszavaikat, és nem kellett gondolkodniuk rajtuk, a németeké volt a németiség előjoga, és ha patakokban folyt a zsidóvér, minden kétszer olyan jó lett. Csak egyvalami volt általános: a német munkások minden tekintetben pusztá tömeggé váltak. Senki nem viselt külön felelősséget. A munkásmozgalom régi vezetéi a maguk idején valamennyien, külön-külön, érezték tetteik súlyát. Most azonban a német munkás egy nyáj tagja volt – ki az egyiké, ki a másiké –, egy »fegyelmezett« nyáj tagja, azaz nem volt kötelessége az önálló gondolkodás. Minden gondolkodást átengedtek az egyik vagy másik pártszervezetnek, és akár a jobb, akár a bal oldalon állt valaki, elegendő volt engedelmessé válni. Engedelmeskedni azonban annyit tesz, mint lemondani a felelősségről.” (99.) Ebben az összefüggésben az is, amit az én-elbeszélő saját reakciójaként elbeszél, ugyanezt erősíti: „Azt sem képzeltem soha, hogy tudom, mi a helyes taktika az adott pillanatban. De éreztem, hogy akcióink vezényszóra végrehajtott, nem spontán akciók, és ráadásul az volt a benyomásom, hogy célszerűtlenek. A módszerek pedig fájtak nekem.” (100.) A nyájszellem kritikája és a személyes csalódás tematizálása ugyanakkor ellentmondás, amely nincs feloldva, ám paradox módon ez az ellentmondás igazolja teljes mélységében a tapasztalatot: „számomra a »párt« az volt, ami másnak a család. Tartoztam valahová. Ahogyan másoknak a család volt az eredendő közösség, az én számomra a párt jelentette az otthon, amelyre, úgy látszik, mégiscsak szüksége van mindenkinek.” (100.) S ebben a pártban kell csalódnia. „Úgy érzem magamat, mint az a gyerek, aki felfedezi, hogy a szülei tehetetlenek. Aki már nem tudja, hogy a szülei mindig helyesen cselekszenek-e. És egyszerűen magára marad az érthetetlen, ellenséges világ kellős közepén.” (100–101.) Nyilvánvaló, hogy az énelbeszélő, megvallott, személyes igénye lényegét tekintve ugyanaz a közösség iránti vágy, mint amit a nyájszellemben kifogásolt. Ez pedig logikai önellentmondás, ám éppen ez hitelesíti a tapasztalatot. Ugyanakkor ebben az is kifejeződik, hogy egyes, egyébként érdekes és/vagy fontos részletek betétszerűen vannak e regényben. És hogy e betétek nem egy par excellence önéletrajz részei, az csak sajnálható, mert itt ezek a betétek a fiktív (önfelmentő) történet logikája szerint kerülnek elő vagy vesznek homályba. Így inadekvát hangsúlyokat kapnak, a teljes tudástartalom a maga tisztaságában nem tárul föl.

Annyi bizonyos: Gyömrői Editnek saját tapasztalata volt erről a mozgalmi szubkultúráról, és belülről ismerté lélekelt. Ez a regényben is megjelenő, s közvetlen személyes tapasztalatokra visszavezethető ismeret, a maga ellentmondásos formájában a József Attila-filológia számára is fontos. Gyömrői Edit ugyanis, minden jel szerint, több elemében a József Attiláéval rokonítható képletet mutat.

Gyömrői Edit bizonyos elvei, felismerései, melyek e regényben is megjelennek, egyértelműen analógiaként értelmezhetők. Ilyen mindjárt a vágy és forradalmiság összekapcsolása. Az énelbeszélő „vallomása” e tekintetben megvilágosító erejű. „Nem párttagsági könyvem, hanem a családom ütötte rám a forradalmár bélyegét. Bizonyos, hogy forradalmár voltam és vagyok. De nem abban az értelemben, ahogy ők gondolják. Ők azt hiszik, a forradalmárnak gyűlölnie kell. Eszköze a gyűjtogatás, gyilkolás, konspiráció. Éhes, és mindenkit irigyel, aki jóllakott. Aszkéta. Nem igényli a szépet, a szépség számára olyasvalami, amit, mint a kevesek előjogát, le kell rombolni.” (74.) Ez a feltevés azonban az énelbeszélő szerint „egy tehetségtelen rajzoló karikatúrája”, hamis elképzelés. (74.) Ő másért, s másképp forradalmár. „Igen, ha forradalomnak nevezik a vágyat, a vágyat, a vágyat egy olyan világra, ahol a gyerekek – minden gyerek – nevelhetnek, ahol a fiatal nők szép ruhában járnak és világos szobában laknak, ahol mindenki örömet adó munkában bontakoztathatja ki magát, ha forradalomnak nevezik a túlcsoportuló szerelmet, melytől az embernek a fűbe kell vetnie magát és bele kell harapnia a telt, kövér zöldbe, a szerelmet, mely könnyekben tör ki, amikor a tenger kékje a szemembe világít, a szeretet, mely le akarja törölni a térdépről az országhatárokat, hogy az emberek közelebb kerüljenek egymáshoz, a szeretet, amely ki akarja űtni a fegyvert a katonák kezéből és el akarja ragadni a vagyonsoktól a tudás előjogát, akkor igazuk van, s akkor elfogadom a bélyegüket.” (74–75.) Az a szabadságigény is szimptomatikus, amit a regény a két amerikai ismerős kapcsán fogalmaz meg. „Egészen természetes volt, hogy ezen a két emberen semmi nem tehet erőszakot. Se emberek, se ideológiák. A szabadság belőlük áradó illúziója olyan erős volt, még korlátoltságaikkal együtt is, hogy rajtuk lehetett csak igazán lemérni a német rabszolgaságot.” (102.) Egynémely elv pedig kísérteties analógiaként jelenik meg. Például: „Senki

nem ostoba, amikor szenved. Senki nem rossz, amikor gyámoltalan. És ő szenvedett és gyámoltalan volt.” (148.) Vagy: *„Akinek az anyja meghalt: árva. Az árva gyerekeknek nincs kora. Árvaságra juthat valaki két éves vagy ötven éves korában. De bennem annyi árva gyerek élt, ahány napot én magam éltem. Nem, két napig volt anyám. Halála előtt két napig egyenjogú gyerek voltam, akit az anyja megszólított.”* (151.) Ezek a momentumok természetesen életrajzi kontextusban csak bizonytalanul értelmezhetők. Nem tudható, mi a „saját” és mi a csak „átvett”. (A regény megírásának legkorábbi lehetséges dátuma is túl van már a József Attila-analízis idején. Analitikus és páciens tapasztalatai és elvei már keveredhettek.) Az is bizonyos, mindennek megfogalmazásában a személyes lelki háztartás dinamikája is kimutatható. A regény árvaságkonceptiója például bizonyosan a személyes életrajzban is gyökerezik. *„Ezerszer is árva voltam, s a lánc előttem is, mögöttem is elszakadt. Ide-oda dobált a szél, mint a falevelet. Anya nem fogta a kezem, és én nem fogtam Péter [a regénybeli énelbeszélő fia] kezét, így aztán lépteim elbizonytalanodtak.”* (151.) A saját gyerek elvesztése pedig Gyömrői saját élménye, élete frusztráló eseménye volt. De ez az életrajzi tény csak a regénybeli megfogalmazás motívumaként releváns. Gyömrői Edit fia csak 1943-ban halt meg, azaz jóval 1937 után. Az árvaságfelfogás inspirálója tehát akár József Attila is lehetett.

A döntő azonban e pontokon nem a „saját” és az „átvett” pontos megkülönböztethetősége, hanem maga az analógia. Gyömrői Editnek, a jelek szerint, voltak „érzékenyítő” József Attila sorsa iránt.

József Attilának az a radikalitása azonban, amely az önmagával való szembenezésben is megmutatkozott, Gyömrői Editből hiányzott. Regénye is jól demonstrálja ezt. S nemcsak egyes, relativizáló elveire kell itt gondolni (például: *„minden életet a saját mértékével kell mérni, és az az ember a tökéletes, aki mindig hű marad eszményeihez”* [147.]), de, elsősorban, a regény művészi kudarcának végső, habitusban leledző okaira. Arra az attitűdre, amely egy kíméletlen őszinteséggel megírt önéletrajz helyett az önfölmentésre kikapukat nyitó fikció megkoncipiálására készítette. Jóllehet tudta, tudnia kellett, intelligenciája és okossága ellenére tehetsége nem a művészi alkotásra predesztinálja. Nem író, csak írók – ideiglenes – partnere. Tanú, ha vállalja, de nem alkotó, aki autonóm világot képes teremteni.

(Pécs, 2015, Jelenkor Kiadó)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KETKECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.